

О. П. Сідельникдоцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Львівського інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»**З. М. Руденко**кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Львівського інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Розглядаються теоретичні основи формування кредитного портфеля банку, визначено сутність проблемного кредиту, зазначено основні причини і наслідки появи проблемної кредитної заборгованості, досліджено сучасний стан проблемних кредитів у банківській системі України. Показано наслідки простроченої заборгованості для банківської системи та економіки. Для виявлення резервів підвищення ефективності кредитних операцій необхідний аналіз кредитного портфеля.

Ключові слова: банк, кредитний портфель банку, проблемний кредит, проблемна заборгованість, кредитний ризик.

Sidelnyk O. P., Rudenko Z. M. CURRENT STATE OF PROBLEM LOANS IN UKRAINIAN BANKING SYSTEM

In article deals with the theoretical basis of the formation of the bank's loan portfolio, considers the essence of distressed loan; determines the main reasons and consequences of distressed indebtedness emergence; analyses the current state of banks credit portfolio of Ukraine The effects of outstanding debt on the banking system and the economy are shown. There fore, in order to identify the reserves for increasing the efficiency of credit operations be an analysis of the loan portfolio.

Keywords: bank, bank credit portfolio, distressed loans, distressed indebtedness, credit risk.

Постановка проблеми. Проблеми забезпечення фінансової стійкості банків постають на сьогодні як ніколи гостро, а отже, і кредитні операції, які є основним джерелом доходів для вітчизняних банків. В економічних умовах, що склалися в Україні, одним із найважливіших завдань управління кредитною діяльністю вважаємо формування та аналіз кредитного портфеля комерційного банку, в загальному обсязі якого значну частину займає прострочена заборгованість. Для поліпшення якості кредитного портфеля існує потреба в постійному його аналізі та в ефективному управлінні ним. Кожний банк тією чи іншою мірою стикається з проблемною заборгованістю. Тому головне питання полягає в розробленні та використанні сучасних підходів до управління нею.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань формування кредитного портфеля банків присвячено чимало праць таких учених, як: С. Г. Арбузов, Ю. В. Бугель, В. М. Голуб, Е. Дж. Долан, О. Литовченко, О. І. Лаврушин, Г. С. Панова, В. А. Челноков та інші. Щодо питання управління проблемною заборгованістю та сутності проблемних кредитів, дослідження їх стану завжди цікавили як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Великий внесок у вивченні цієї проблеми зробили такі науковці, як: В. Д. Базилевич, Н. Є. Єгорова, О. Д. Вовчак, І. О. Барановський, Л. О. Примостка, М. І. Савлук, Р. А. Слав'юк та ін.

Проте вплив проблемних активів на поточний стан функціонування банківських установ у сучасних умовах потребує більш детальнішого аналізу та дослідження.

Метою статті є оцінка особливостей формування кредитного портфеля банків в Україні; визначення зовнішніх і внутрішніх причин появи проблемної кредитної заборгованості банків та дослідження наслідків простроченої заборгованості для банківської системи та економіки.

Виклад основного матеріалу. Сутність проблемного кредиту досліджується широко в економічній літературі, проте єдине трактування цього поняття відсутнє. Найчастіше проблемний кредит і прострочену заборгованість використовують як слова-синоніми, інші наголошують на низькій можливості погашення кредиту з різних причин. Автори [1] у своїх дослідженнях щодо суті поняття «проблемний кредит» зазначають, що найбільш повними є трактування, в яких ідеться про неможливість повернення кредиту та відсотків за його користування з будь-яких причин (зниження ринкової вартості забезпечення, погіршення фінансового стану позичальника та ін.) або настала ситуація прострочення за кредитом.

Згідно з даними Міжнародного валютного фонду, проблемний кредит – це зобов'язання, повне погашення якого сумнівне внаслідок неадекватного фінан-

сового стану позичальника чи забезпечення за цим зобов'язанням, а також спостерігається прострочення сплати основного боргу і / або відсотків за ним більше ніж на 90 днів. Це визначення є найбільш поширеним і змістовним, відображає не лише суть ситуації, а й потенційну загрозу часткової або повної втрати для банку його коштів за кредитними зобов'язаннями боржника.

Слід відмітити, що зростання частки проблемних позик у кредитному портфелі українських банків призводить до зростання непрацюючих активів та скорочує можливості кредитування національної економіки.

За підсумками 2016 року, чисті активи банківської системи України збільшилися несуттєво. Їхній обсяг станом на 01.01.2017 відповідав 1,256 млрд грн проти 1,254 млрд грн на початок 2016-го. Одним із ключових чинників коливання обсягу активів банківської системи в досліджуваному періоді виступала динаміка курсу національної валюти, поряд із виведенням частини комерційних банків з ринку, рухом клієнтських коштів і скороченням кредитних портфелів. Високий вплив коливання курсу національної валюти на обсяг активів банківської системи пояснюється значною часткою активів в іноземній валюті в загальному обсязі (41,8% станом на початок 2017 року) [2].

Проте цей показник може значно змінитись через пропозицію Національного банку від 15.03.2017 застосувати санкції щодо українських банків із російським державним капіталом на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України. Застосування таких санкцій передбачає заборону на здійснення будь-яких фінансових операцій цих банків на користь пов'язаних з ними осіб, зокрема материнських структур. У тому числі вводиться заборона: на пряме та опосередковане здійснення будь-яких активних операцій (надання міжбанківських кредитів, депозитів, субординованих боргів, придбання цінних паперів, розміщення коштів на коррахунках тощо); виплату дивідендів, процентів, повернення міжбанківських кредитів / депозитів, коштів із коррахунків, субординованого боргу; розподіл прибутку; розподіл капіталу.

Загалом на зміну обсягу активів банківської системи протягом 2014–2016 рр. впливає не тільки динаміка курсу національної валюти, а й виведення частини комерційних банків з ринку, і як наслідок – рух клієнтських коштів і скорочення кредитних портфелів.

Протягом 2016 року обсяг клієнтського кредитного портфеля скоротився на 0,4% (3,85 млрд грн) і станом на 01.01.2017 відповідав 1 005,92 млрд грн проти 1 009,77 млрд грн на початок 2016-го. Скорочення загального обсягу кредитного портфеля відбувалося внаслідок зменшення протягом року суми кредитів, наданих фізичним особам. За підсумком 2016 року, їхній обсяг знизився на 10,43% – до 847,09 млрд грн. Кредити, надані суб'єктам господарювання, за підсумком року, навпаки, збільшилися на 1,98%. Водночас валютні кредити в доларовому еквіваленті знизилися на 11% [3].

Кредитний портфель виріс тільки в державних банків на 2,0% з початку року, в інших груп зафіксовано падіння. Здешевлення фінансового ресурсу призвело до зниження кредитних ставок. Великий вплив на вартість гривневих кредитів для бізнесу мала масштабна реструктуризація, у рамках якої нові гривневі ставки були ближче до доларових, аніж до гривневих. Серед основних факторів, що гальмують відновлення кредитування, виступають високий рівень невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та обмежене коло надійних позичальників.

Знецінення гривні зумовило погіршення фінансового становища багатьох компаній та значне зростання боргового навантаження. У 2014–2015 роках у більшості галузей показник «Чистий борг / ЕВІТДА» перевищив прийнятний рівень 2,5–3,0. Завдяки поживленню економіки фінансові показники поліпшилися: у сільському господарстві, транспорті, добувній та легкій промисловості боргові метрики уже повернулися до прийнятних рівнів. Проте в більшості секторів рівень боргового навантаження дотепер залишається високим, що обмежує кредитування.

Частку простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків протягом 2008–2016 рр. проаналізовано в *табл.*

Таблиця

Частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків протягом 2008–2016 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кредитний портфель, млрд грн	792,2	747,3	755,0	825,3	815,3	911,4	1 006,4	965,1	1 005,92
Темпи зростання кредитного портфеля, %	-	-5,7	1,0	9,3	-1,2	11,8	10,4	-4,1	4,2
Прострочена заборгованість, млрд грн	18,2	700,3	84,6	79,2	72,6	70,2	135,9	213,3	222,9
Темпи зростання простроченої заборгованості, %	-	285,5	20,4	-6,3	-8,4	-3,3	93,6	57,0	4,5
Частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі, %	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1	30,5

Джерело: [4].

В Україні частка проблемних кредитів 2016 року збільшилася з 22,1%, або на 8,4 в. п., до 30,5% [2] Зберігається значний розрив у визначених проблемними кредитами між банками I та II груп (близько 13% портфеля) і банками з іноземним капіталом (38% портфеля). Це свідчить, що частина банків з українським капіталом зволікає з визнанням кредитів проблемними та відповідним формуванням резервів.

На думку автора [5], проблемні кредити в більшості випадків не виникають раптово. На практиці існує багато сигналів, які свідчать про погіршення фінансового стану позичальника і про підвищення ймовірності неповернення кредиту. Завдання кредитних працівників полягає у виявленні таких сигналів якомога раніше, перш ніж ситуація вийде з-під контролю і втрачає стануть неминучими. Попри те, що кожний проблемний

кредит має свої особливості, про виникнення труднощів у позичальника свідчать однакові факти:

- припинення контактів з працівниками банку;
- подання фінансової звітності із затримками, які не пояснюються;
- несприятливі зміни цін на продукцію позичальника;
- наявність збитків протягом одного або декількох звітних періодів;
- негативні зміни показників ліквідності, співвідношення власних і залучених коштів, ділової активності;
- відхилення обсягу реалізації продукції та грошових потоків від тих, які планувались при видачі кредиту;
- різкі зміни залишків на рахунках клієнта, які не очікувались і не пояснені.

Основні причини виникнення проблемної заборгованості в банку можна класифікувати на зовнішні (макроекономічне середовище) і внутрішні (мікроекономічне середовище) фактори.

До зовнішніх факторів у економічній літературі відносять:

- економічну та політичну ситуацію у країні;
- зміни в законодавстві;
- чинну податкову систему і рівень оподаткування;
- рівень кредитоспроможності позичальників;
- конкурентне середовище;
- підвищення рівня безробіття;
- підвищення рівня інфляції;
- рівень захисту економічних інтересів банківської системи і кожного окремо взятого банку, передбачений законодавством країни.

На зовнішні чинники (фактори) комерційні банки безпосереднього впливу не мають, в основному вони можуть тільки до них адаптуватись. Внутрішні ж чинники, які впливають на виникнення проблемної заборгованості, пов'язані з діяльністю самого банку або позичальника. Внутрішні можна класифікувати на пов'язані з діяльністю позичальників і банківські чинники, які безпосередньо пов'язані з кредитною політикою банку і на які банківський менеджмент може чинити вплив.

За висновками експертів [6], до першої групи можна віднести:

- недобросовісну поведінку власників і менеджерів банку, яка проявлялась у злочинній змові з позичальниками, унаслідок якої кредитні кошти не поверталися, застава замінялася на неліквідну або нижчої вартості, а банк ставав неплатоспроможним;
- приховування інформації про реальний стан виконання встановлених економічних нормативів для банківської установи, у результаті чого банки неправильно (неправдиво) відображають свою балансову вартість. Тобто в силу різних обставин банки не хочуть визнавати та оприлюднювати погіршення їхнього кредитного портфеля, показуючи формально, що вони прибуткові;

- використання злочинних схем для виведення коштів (подрібнення великих депозитів, що дозволить отримати кошти збанкрутілого банку через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб; продаж заставного майна підставним компаніям за заниженими цінами з подальшим перепродажем за ринковими цінами тощо);
- рівень професійності менеджменту банку (наявність помилок або зловживань) при формуванні кредитного портфеля щодо прогнозованості коротко- та середньострокових перспектив і здійснення ризикових операцій, при оцінюванні кредитоспроможності позичальників і забезпеченості кредитів, а також при структуруванні кредитів (щодо термінів, сум, процентів).

Чинники, пов'язані з діяльністю позичальників, що спричиняють до неможливості, а подекуди небажанням повертати кредити, слід віднести:

- для суб'єктів господарювання: недостатній рівень управління на підприємстві позичальника в умовах економічної кризи; втрата чи погіршення якості заставного майна внаслідок неочікуваних обставин (збройного конфлікту на Сході України); погіршення фінансового стану позичальника через економічну кризу (особливо через проблеми з веденням господарської діяльності – недотримання контрагентами умов контрактів, порушення логістики, втрата ринків збуту – в Криму, Донецькій і Луганській областях); неефективність реалізації та некупність кредитного проекту; зловживання, пов'язані з небажанням повертати кредит (у т. ч. змова з банківськими менеджерами та власниками) тощо;
- для фізичних осіб: втрата джерел доходів унаслідок втрати роботи і зниження реальної заробітної плати, що супроводжується інфляцією та девальвацією гривні, призводить до ускладнень з обслуговування раніше отриманих кредитів (особливо в іноземній валюті); сподівання на можливість неповернення кредитів в умовах ліквідації банку (особливо в Криму, де так звана влада закликає до невиконання зобов'язань перед українськими банками); смерть позичальника тощо [6].

Європейський банк реконструкції й розвитку оцінює рівень проблемних кредитів у банківській системі України у 30%. Ситуація потребує масштабних кроків не тільки з боку Національного банку, а й розроблення комплексної програми щодо проведення фінансової реструктуризації в банківській системі.

Зазначимо, активи 70 банків, які ліквідуються, незалежні експерти оцінили всього в 94 млрд грн, при тому що «на папері» їхня вартість перевищувала 418 млрд грн. Загалом, 80% активів неплатоспроможних банків – це кредити. Практично весь кредитний портфель (90%) – це проблемні кредити, які не обслуговуються. Майже половина кредитного портфеля (на суму близько 180 млрд грн) видана 600 великим

бізнес-групам, половина з яких – особи, пов'язані з банками, які не обслуговують свої зобов'язання. Частина позичальників та об'єктів у заставі розміщені в Криму і в зоні АТО. Більше ніж 10% від загального кредитного портфеля банків (37 млрд грн) – кредити, запорукою яких виступають цінні папери, що мають «нульову» вартість.

У зв'язку з цим Фонд гарантування вкладів фізичних осіб пропорційно розподілив проблемні кредити 63-х банків серед 11 акредитованих компаній, що надають послуги зі стягнення простроченої заборгованості (537,55 тис. кредитів) на загальну суму заборгованості 17,36 млрд грн.

За інформацією Фонду, розподіл між учасниками конкурсу проходив публічно шляхом жеребкування, у результаті якого кожен учасник отримав у роботу кредитний портфель із середньою сумою заборгованості 1,6 млрд грн і зі середньою кількістю кредитів 48 тисяч, розподіл логів проходив за двома категоріями – авто- і беззаставні кредити. Загалом, Фонд гарантування передасть колекторам 530,9 тис. беззаставних кредитів на суму заборгованості 14,58 млрд грн і 6,68 тис. автокредитів на загальну суму 2,78 млрд грн. Оплата послуг колекторів залежатиме від обсягу повернутих коштів. Винагорода від надходжень становитиме 8–25% для беззаставних кредитів (залежно від терміну прострочення кредиту) і 9% – для автокредитів.

Проблемні кредити призводять до негативних наслідків у банківській системі, зокрема це:

- загроза неплатоспроможності банку;
- формування ризику іміджу банку;
- погіршення якості активів банку;
- зростання стресових активів;
- зниження потенційних можливостей кредитування національної економіки;
- фінансові збитки від недоотримання суми кредиту і від недоотримання відсотків за кредитом;
- необхідність відволікання банками коштів від основної діяльності у нарощування резервів (у т. ч. переоцінка у гривневий еквівалент проблемних валютних кредитів, під які теж треба доформувати резерви);
- загроза відпливу з банку висококваліфікованих працівників через зниження можливостей їхнього матеріального стимулювання;
- зменшення власного капіталу банку внаслідок падіння ринкової вартості його акцій.

У зв'язку із ситуацією, яка склалася, необхідно запроваджувати активні дії щодо зниження рівня проблемної заборгованості в банківських установах. Тому важливим кроком є запровадження від початку 2017 року нових правил оцінки банками кредитного ризику. Новий документ розроблено з метою усунення низки суттєвих прогалин, які давали змогу банкам суттєво занижувати частку проблемних кредитів та обсяги кредитного ризику за активами. За попередніми оцінками НБУ, ефект нової постанови буде максимально близьким до результатів діагностичного обстеження 60-ти банків, проведеного протягом 2015

та 2016 років. Наведені оцінки кредитного ризику за новими правилами несуттєво зменшаться, оскільки НБУ внесе до остаточної версії Постанови № 351 низку змін за результатами консультацій із банками, проведених після публікації документа [7].

Загалом, до методів управління проблемними кредитами, які застосовуються державою, належать: розроблення рекомендацій банківським установам, затвердження положень з основних проблем щодо збору проблемних боргів і запровадження тимчасових адміністрацій у проблемні банківські установи.

Для мінімізації обсягів проблемних кредитів у більшості випадків використовують два методи. Перший полягає в рекапіталізації банків, які мають суттєву частку проблемних кредитів у структурі загальних активів. Достовірна і повна ідентифікація обсягу проблемної заборгованості потрібна для адекватної оцінки потреби банку в додатковій капіталізації. Другим методом є «розчищення» балансу банку шляхом передання проблемних кредитів спеціалізованим відокремленим інститутам. Це дає змогу зменшити витрати на формування резервів і вивільнити капітал для виконання нормативних вимог регулятора. Оптимальним вважається поєднання цих методів [8].

Обґрунтованими в цьому напрямі є дослідження [5], де автор зазначає, що новим шляхом у роботі з проблемними кредитами є створення банками ситуаційних центрів управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями. Завдання ситуаційного центру – це, насамперед, чітке регламентування процесу підготовки, розгляду варіантів рішень, їх наукове обґрунтування на етапі підготовки, використання наукових підходів до оцінювання альтернативних варіантів, прогнозування результатів, ризиків запровадження рішень під час урегулювання проблемної заборгованості.

Висновки. Для підвищення якості кредитного портфеля банку потрібно: проводити помірковану кредитну політику банками України, за якої питома вага кредитного портфеля банку не перевищує 35–50% активів банку; здійснювати постійний моніторинг банків, які проводять агресивну кредитну політику на банківському ринку; проводити оперативний моніторинг фінансового стану позичальника для контролю за динамікою обсягів проблемних кредитів у банку; переоцінювати кредитний портфель банку на основі реальної (ринкової) вартості; підвищувати кваліфікацію працівників, що відповідальні за залучення та аналіз кредитоспроможності клієнтів банку, задля зменшення кредитного ризику та попередження про клієнтів, щодо яких існують сумніви у кредитоспроможності чи можливостей шахрайства; активно використовувати маркетингові дослідження для оцінки стану ринку банківських послуг і попередження або скорочення можливих збитків від кредитної діяльності; комерційним банкам виважено підходити до вибору зовнішнього аудитора, щоб не допускати проявів фальсифікації і не допускати як аудитора афілійовану з банком особу.

Список використаних джерел

1. Яременко О. Р. Проблемні кредити банків: сутність, сучасний стан та методи їх регулювання / О. Р. Яременко, Е. Ю. Лисенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 8. – С. 1081–1085.
2. Огляд банківського сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37585678>.
3. Аналітичний огляд банківської системи 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1187>.
4. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
5. Кльоба В. Л. Управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями банку / В. Л. Кльоба // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 6. – С. 45–48.
6. Проблема заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elitfactoring.com.ua/Publications.aspx>.
7. Банківська система в 2017 році: прогнози НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finbalance.com.ua/news/Bankivska-sistema-v-2017-rotsi-prohnozi-NBU>.
8. Крупка М. І. Оцінка обсягів та якості кредитного портфеля банків України / М. І. Крупка // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2015. – № 11. – С. 1–6.

Reference

1. Yaremenko O. R., Lysenko E. Yu. (2015) Problemni kredyty bankiv: sutnist, suchasnyi stan ta metody yikh rehuliuвання [Distressed loans of the banks: the nature, current state and methods of their regulation]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 8, p. 1081–1085.
2. The official site of of Nation Bank of Ukraine «Overview of the banking sector» (2016), available at : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37585678> [in Ukrainian].
3. The official site of company Rurik «Analytical review of the banking system» (2016), available at : <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1187> [in Ukrainian].
4. The official site of Nation Bank of Ukraine (2016), available at : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index> [in Ukrainian].
5. Kloba V. L. (2010) Upravlinnia problemnoiu zaborhovanistiu za kredytnymy operatsiiamy banku [Management a problem debt after credit operations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, p. 45–48.
6. The official site of Factoring company Elit Factoring «Problem debt as a factor of insolvency Ukrainian banks» (2016), available at : http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna_zaborhovanist_chinnik_neplatospromozhnosti_ukrayinskih_bankiv.aspx [in Ukrainian].
7. The official site of Finbalance «The banking system in 2017, the National Bank forecasts» (2017), available at : <http://finbalance.com.ua/news/Bankivska-sistema-v-2017-rotsi-prohnozi-NBU> [in Ukrainian].
8. Krupka M. I. (2015), Otsinka obsiahiv ta yakosti kredytnoho portfelia bankiv Ukrainy (Estimated amount and quality of the loan portfolio of banks of Ukraine). *BIZNES INFORM*, vol. 11, p. 1–6.